

доц. Бенера В. Є.

д. пед. н.,

(КОГПІ ім. Тараса Шевченка)

РЕТРОДОСВІД ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: II ПОЛ. ХІХ - ПОЧ. ХХ СТ.

У статті здійснено історико-педагогічний дискурс підготовки наукових кадрів (II пол. ХІХ - поч. ХХ ст.), визначено особливості виконання наукової роботи у зазначений період, актуалізована необхідність впровадження вітчизняного історико-педагогічного досвіду підготовки наукових кадрів у практику діяльності сучасного вищого навчального закладу.

Ключові слова: професорські стипендіати, самопідготовка наукових кадрів, наукові диспути, самостійна наукова робота.

В статье осуществлен историко-педагогический экскурс подготовки и самоподготовки научных кадров (II пол. XIX - нач. XX в.), определены особенности исполнения научной работы исследуемого периода, актуализирована необходимость внедрения позитивного опыта подготовки научных кадров в практику деятельности современного высшего учебного заведения.

Ключевые слова: профессорские стипендиаты, самоподготовка научных кадров, научные диспуты, самостоятельная научная работа.

The historical-pedagogical excursus into the process of special training and self-preparing of the scientific research personnel has been considered in the article under review. The peculiarities of the accomplishment of a scientific research during the period mentioned have been also established. The necessity of introduction of this country historical-pedagogical experience in the field of training of the scientific research personnel in everyday practice of the higher educational institution activities have been made prominent.

Key words: professor's scholarship holders, self-preparing of the scientific research personnel, scientific disputes, self-preparing scientific research.

Актуальність проблеми. Сучасні вимоги до підготовки фахівців, їх компетентності спонукають до ґрунтовнішого вивчення розвитку теорії і практики самостійної роботи в історії вищої школи України. Зазначимо, що процес розвитку самостійної наукової роботи нами досліджується переважно у діяльності класичних університетів Східної, Південної, Центральної і Західної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Наприкінці другої половини ХІХ ст. на Україні діяли п'ять університетів: Львівський (1661), Харківський (1805), Київський (1834), Новоросійський (1865), Чернівецький (1875); Ніжинський історико-філологічний інститут кн. О. Безбородька (1875), Київські вищі жіночі курси (ВЖК) (1878) тощо. У вищих закладах освіти поруч з консервативною, відданою монархії інтелігенцією, сформувалась генерація прогресивної інтелігенції, яка вболівала за стан духовності народу, за рівень його освіченості. Як свідчить ретроспективний логіко-системний аналіз наукових джерел щодо діяльності вітчизняних університетів [1-2; 3-18; 19-28; 29-32; 33-34], найвищі прояви самостійної наукової роботи за своєю суттю і змістом, як самостійна науково-дослідницька робота, були виражені саме у процесі становлення вітчизняної університетської освіти зазначеного періоду.

В університетах досліджуваного періоду для участі у конкурсі для претендента на заміщення вакантної посади на кафедрі необхідною умовою було виконання самостійної наукової праці, публікацій наукових робіт для дозволу викладання певної галузі наук. Разом з тим, про важливість врахування наукових досягнень викладача, оприлюднених у наукових публікаціях, було необхідною умовою його визнання як вченого, науковця. Зазначимо, що для викладача університету досліджуваного періоду, як і тепер, самостійна наукова робота була одним із видів наукової діяльності, засобом здобуття наукового ступеня.

Актуальність окресленої проблеми, важливість об'єктивного осмислення теоретичного і практичного досвіду минулого для розвитку сучасної вищої школи України, обумовили *мету статті*: історико-педагогічний дискурс підготовки наукових кадрів (ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст.), визначення особливостей виконання наукової роботи у зазначений період, актуалізація необхідності впровадження позитивного історико-педагогічного досвіду у практику діяльності сучасного вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Підготовці наукових кадрів і подоланню дефіциту на викладачів у вітчизняних університетах сприяло запровадження Статутом 1863 р. системи «залишення при

університеті *стипендіатів для приготування до професорського звання»,* яка в подальшому отримала назву аспірантури. Стипендія стипендіатам призначалася на два роки, але за клопотанням факультету могла бути продовжена ще на один рік.

Педагог М. Демков наводить цитату професора Модестова, підкреслюючи основні фактори наукового руху 60-х років, із якого почала вироблятись вітчизняна наука, ознаменована: «по-перше відправленням багатьох молодих людей у 1862 і 1863 роках за рубіж для довершення своєї наукової освіти у вигляді приготування до професорського звання; по-друге – новим університетським уставом 1864 р. Із цих молодих людей стали провідні науковці: Авенаріус (фізик), Алексєєв (хімік), Василевський (історик), Веселовський (спец. із романо-германської філології), Вольський (політико-економ.), Гери (історик), Головківський (історик), Ілешенецький (математик), Лебедєв (фінансист), Орест Міллер (словесник), Потєбня (славіст), Сергієвич (юрист), Троїцький (філософ)» [2, с. 558].

Так, із прийняттям загального статуту російських університетів (1863) розпочав функціонування інститут професорських стипендіатів (тепер аспірантура), діяльність якого регулювалась Правилами (1867, 1872, 1884), що визначали вагомість самостійної наукової роботи у вищих закладах освіти. Залишення випускників для підготовки до вченого звання, відрядження їх за кордон з науковими цілями та з метою підвищення відповідної кваліфікації сприяли поповненні викладацького складу кафедр вітчизняних університетів власними кадрами вищої кваліфікації з набутим європейським досвідом викладання у вищій школі. Нами досліджено, що у Харківському імператорському університеті у статусі стипендіатів для приготування до професорських звань були при кафедрах: російської історії – В. Ільїнський (1873), загальної літератури – Н. Сумцов – (1874), загальної історії – В. Бузескул (1880), слов'янської філології – М. Халанський (1881) тощо; у Київському університеті св. Володимира стипендіатами були: при кафедрі російської літератури – Д. Багалій (1880), загальної історії – М. Грушевський (1894), М. Драгоманов тощо. Серед відряджених за кордон: випускник Харківського імператорського університету і майбутній професор Новоросійського імператорського університету, засновник наукової школи імунології, лауреат Нобелівської премії І. Мечников та майбутній професор кафедри історії російського права Університету св. Володимира М. Владимирський-Буданов, випускник Університету св. Володимира М. Драгоманов тощо. Вчені, повертаючись на батьківщину, пропагували прогресивні західноєвропейські ідеї, вагомість у

вихованні людини взаємодії національного та космополітичного (вселюдського, гуманістичного), що актуальними залишаються і сьогодні. Отже, вивчення наукових джерел дозволяє стверджувати про започаткування тенденції укомплектування викладацького складу вищих закладів освіти України власними вихованцями, яка наприкінці ХІХ століття утвердилась домінуючою.

Обговорення кандидатів на посади професорських стипендіатів відбувалося на кафедрах і на факультетах, а потім відбувалось представлення і затвердження характеристик претендентів на раді університету. Рішення ради надсилалось попечителю Київського навчального округу (лист від ради Київського університету св. Володимира від 16.08.56 р. №2359) [31, арк. 14 зв.]. У листі були висловлені пропозиції факультетів та прохання ради університету:

1) історико-філологічний факультет пропонував підготувати молодих людей з історичних та політико-економічних наук: казеннокоштний вихованець Г. Сидоренко, котрий закінчив у минулому році курс наук зі ступеню Кандидат – особистість багатообіцяюча у майбутньому [там же, арк. 15];

2) вакантна кафедра технологій з 1853 р. пропонує двох молодих людей, які проявили себе «по способностям, прилежанию и особенно по практическим занятиям по химии»: В. Гамалин – своєкоштний студент фізико-математичного факультету та І. Станкевич – своєкоштний студент медичного факультету [там же, арк. 15];

3) фізико-математичний факультет висловлював клопотання про призначення О. Кривоносова викладачем при університеті по кафедрі чистої математики для підготовки його до занять на цій кафедрі [там же, арк. 56а-60 зв.].

На юридичному факультеті для викладання державних законів факультет виявив бажання запросити казеннокоштних вихованців, які закінчили у 1855 році із відмінними успіхами курс юридичних наук: кандидата «законоведення» О. Славатинського; читання законів про фінанси доручити своєкоштному вихованцю Шварцу Е., котрий закінчив у минулому році курс юридичних наук і був удостоєний ступеня кандидата і золотої медалі [там же, арк. 16 зв.]. Рада університету пропонувала про залишення у званні викладача Г. Сидоренко, О. Славатинського, Е. Шварца та вирішила дозволити їм тимчасово викладати в університеті під керівництвом професорів для набуття досвіду [там же, арк. 17зв.].

Разом з тим Рада університету висловила ряд умов до претендентів у стипендіати:

1) якщо вихованці справляться і оправдають довіру Ради університету, то будуть рекомендовані за кордон для подальшого удосконалення, але не раніше як після отримання ступеня магістра, із обов'язками прослужити по навчальній частині не менше 6 років;

2) про дозвіл вважати службу вищезазначених у званні викладача при університеті із службовими правилами старшого вчителя гімназії;

3) про призначення їм зарплати старшого учителя Київської гімназії, тобто 464 р. 64 коп. сріблом у рік [там же, арк. 18].

Був визначений і перелік документів для претендентів у стипендіати, які необхідно було подати у Раду університету (серпень 1856 р. №8): 1) метрика; 2) гімназійний атестат; 3) свідоцтво про народження; 4) відношення директора Київської гімназії про звільнення з роботи; 5) диплом на ступінь кандидата [там же, арк. 19].

Дозвіл про приготування молодих людей на звання професорських посад у Київському університеті св. Володимира був отриманий від Міністерства народної освіти (від 20 грудня 1856 р. за №5482). У листі йшлося про схвалення пропозицій та про дозвіл допуску вибраних молодих людей до представлення до професорських звань [там же, арк. 33]. У листі попечителю Київського навчального округу від 23.01.57р. №552. було повідомлено, що молоді люди призначені «позаштатними» старшими учителями у І-у Київську гімназію [там же, арк. 49-49зв.]. Кандидати, залишені при університеті для приготування до професорського звання, окрім статутних вимог користувалися окремими правилами, розробленими в університеті [27, с. 128]. Так у відношенні до стипендіатів історико-філологічний факультет Харківського університету керувався правилами, прийнятими і схваленими у засіданні 17.10.1864 р. «необхідні для збереження інтересів університету»:

1). Кандидат при задовільних знаннях зі всіх факультетських предметів, виявив любов і нахили до занять переважно одним предметом, вибраним для спеціального вивчення.

2). Кандидата рекомендує на факультеті професор предмету, який кандидат вибрав для спеціальних занять, і при цьому професор зобов'язаний представити факультету позитивні докази відмінних занять кандидата його предметом, письмові роботи кандидата з точним визначенням їх достоїнств.

3) Число стипендіатів повинно бути рівномірним на всіх факультетах.

На утримання стипендіатів у 1866 р. історико-філологічний факультет Харківського університету виділив 1200 руб., розділивши цю суму на 3 рівні стипендії. У 1866 р. розпорядження МНО про те,

щоб стипендіати здавали кожні три місяці звіти на розгляд факультетів, а пізніше – у науковий комітет міністерства для контролю [27; с. 128]. Нами досліджено архівні матеріали про зарахування у стипендіати для приготування до професорського звання в Університеті св. Володимира (27 вересня 1868 р.). [5, 168 арк.], про прийом студента В. Беленкова у стипендіати на кошти генерала Бібікова (5 січня 1868 р.) [7, 12 арк.], що свідчать про підтримку стипендіатів зі сторони приватних осіб поряд із професорськими стипендіями.

У 1870-х рр. в практику увійшло залишення випускників при університетах без забезпечення їх стипендіями («своєкоштных професорських кандидатів»). Вони користувалися консультаціями професорів, яким кожне півріччя подавали письмові роботи. Через два роки після зарахування стипендіати екзамінувалися на ступінь магістра і готували магістерську дисертацію. З 1892 р. Київський імператорський університет св. Володимира, скажімо, почав відпускати кошти зі своїх спеціальних сум на утримання 4, а пізніше 8 професорських стипендіатів. Претенденти у стипендіати для приготування до професорських звань у Харківському імператорському університеті упродовж 1870/1880 рр. представлені на табл. 1. Зазначимо, що якщо в Новоросійському імператорському університеті у 1880-90-х рр. XIX ст. залишали щорічно лише 2-3 професорських стипендіатів, то з 1901 до 1914 рр. їх було залишено вже 47 [32, с. 13; 22, с. 32]. Доречно відзначити цікавий факт, як свідчать наукові джерела, у 1882 році В. Бузескул відмовився від стипендії на користь І. Гінкіна [27, с. 129], що свідчить про високу моральність такого вчинку.

Шлях до наукового визнання професора М. Сумцова був теж не з легких. Для здобуття професури він був відряджений до Німеччини, де слухав лекції видатних професорів Гейдельберзького університету (1876). У 1881 р. він захистив магістерську дисертацію «О свадебных обрядах», а невдовзі подав до захисту докторську дисертацію з історії української літератури XVII ст. «Лазар Баранович». Однак її не допустили до захисту, тому у 1885 р. він захистив іншу дисертацію на етнографічну тему – «Хлеб в обрядах и песнях». У 1888 р. був обраний екстраординарним професором, а через рік – ординарним професором Харківського університету.

Яскравим прикладом наукового росту зі студентських років є постать Д. Багалія, котрий приймав активну участь у практичних заняттях з російської і загальної історії у Київському університеті (два реферати з російської історії були надруковані) й отримав золоту

медаль за філософську тему. Займався під керівництвом професора В. Іконнікова і професора Антоновича. Закінчивши курс навчання кандидатом був залишений стипендіатом для приготування до професорського звання з російської літератури при Київському університеті (31 травня 1880 р.) і упродовж двох з половиною років склав магістерські випробування і захистив на ступінь магістра дисертацію [28, с. 334].

Після проведення двох пробних лекцій, із яких перша надрукована, і була вибрана на факультеті. На раді університету 11 березня 1883 р. був затверджений штатним доцентом російської історії у Харківському університеті. Захистив докторську дисертацію у Московському університеті і був призначений екстраординарним, а пізніше ординарним професором Харківського університету (з 1889), брав активну участь у читанні публічних лекцій [28, с. 335–336]. М. Грушевський теж був залишений при університеті св. Володимира для підготовки до професорського звання (дисертація «Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава и до конца XIV в.», 1891), отримав ступінь магістра (дисертація «Барское староство», 1894) і за рекомендацією В. Антоновича був призначений у 1894 р. професором кафедри історії України у Львівському університеті, де працював до 1914 р.

Таблиця 1

Стипендіати для приготування до професорських звань у Харківському університеті [складено за 27; с.128–130].

Прізвище стипендіата	Кафедра	Рекомендації професорів	Роки
Тихонович В. П.	Грецька словесність	Робота «Сократ і його бесіди», схвалені керівником професором Пеховським	1871–1872
Ільїнський В. С.	Російська історія		1873
Сумцов Н. Ф.	Загальна література	Рекомендації професора Потебні	1874
Бузескул В. П.	Загальна історія	Рекомендації професорів Надлера і Петрова	1880
Халанський М. Г.	Слов'янська філологія	У звіті професора Дронова М. С. дана характеристика статті,	1881

		яка відрізняється «серьезным научным характером»	
Лейфельдь П. Е.	Філософія	Рекомендації професора Зеленогорського	1884

Цікаво відзначити, що стипендіатство, як інституція підготовки кадрів, зазнавала різних дискусій і неоднозначних поглядів провідних вчених зазначеного періоду. Так, М. Демков віддаючи належне інституту професорських стипендіатів зауважував, що молода людина, залишена при університеті, потім відправляється за кордон на рік або на два. І таким чином через три-чотири роки молодий магістрант або магістр появляється знову у стінах університету *alma mater* у якості викладача навчальної дисципліни і до 30 років життя прагне отримати статус професора. Однак, судячи по кількості недавно виданих наукових праць та інших даних, молоді професорські стипендіати далеко не завжди оправдують покладені на них надії і сподівання; бувають випадки, коли вони не можуть справитись із магістерською дисертацією, виконання якої не викликає особливих труднощів. У теперішньому інституті професорських стипендіатів існують певні недоліки. По перше 22–23 роки – це молоді люди, у яких не завжди вироблені стійкі смаки і нахили до наукової роботи [2, с. 559]. Вчений відзначав, що «покровительствувати і допомагати молодим людям, які прагнуть до наукової діяльності – це святий обов'язок університетів, однак нав'язувати 22-х річному юнаку шкідливу думку, що із нього обов'язково вийде вчений – це не допустимо, щоб не сказати більше» [там же, с. 562]. Адже «починаються скучні роботи у бібліотеках, архівах, кабінетах, лабораторіях – але немає самовідданої любові до науки. І чи не тут то причина того, що у багатьох наших дисертаціях накопичено багато фактів, зібрана велика кількість матеріалу, але немає оригінальності, немає тої іскри Божої, яка відрізняє талановитий виклад від скучного, шаблонного, немає того, що зразу відрізняє живу, істинну, шукаючу науку від науки мертвої, несправжньої, не пізнаної істини» [там же, с. 562]. М. Демков зазначав, що «для росту науки, її досконалості, нехай буде широко організована допомога тим, хто займається наукою, хто істинно любить і цікавиться нею, нехай буде відкритий їм доступ до отримання приват-доцентури – цього першого ступеню для проникнення в університет і для подальшого руху на науковому поприщі». Тому нехай буде сприятливим доступ молодим людям із провінційних міст в університетські бібліотеки, архіви, лабораторії,

кабінети. Нехай вони отримають можливість працювати на користь науки, отримуючи необхідні книги тощо [там же, с. 563].

Разом з тим, результати логіко-системного аналізу наукових джерел дозволяє стверджувати, що прийняті заходи у II пол. XIX ст. дали можливість суттєво поліпшити кадрове забезпечення університетів своїми кадрами. За десятиріччя (1863–1874) лише в трьох українських університетах було захищено близько 180 магістерських та докторських дисертацій. Це було характерним і для окремих університетів. У Київському університеті, наприклад, через інститут професорських стипендіатів за 20 років пройшли близько 80 осіб. У підсумку, з 1863 до 1883 р. університет присвоїв учений ступінь доктора і магістра 118 особам, тоді як за перші 29 років свого існування – 80.

Департамент вищих навчальних закладів здійснювало контроль за виконанням відповідних розпоряджень в університетах, зокрема стосовно призначення професорських стипендіатів. Так, зокрема у листі МНО (від 15 березня 1899 р. за № 6371) зазначалось, що від 21 травня 1884 р. за № 7187 міністерством запропоновано було керівництву навчальних округів представляти клопотання про призначення молодим людям професорських стипендій або командировання їх за кордон до 15 жовтня кожного року. Зазначалося, що не своєчасне подання попечителями округів даних про особи приводить до не вірного розподілу кредиту в міністерстві. Тому висловлювалося прохання щодо точного дотримання циркулярного розпорядження за № 7187 із обов'язковою вказівкою походження та віроісповідування кандидатів у стипендіати, запропонованих у Міністерство народної освіти. Розгляд архівних матеріалів свідчить, що згідно переліку документи надсилались у МНО [29, арк. 12].

Відповідно до статутних вимог здійснювалося обговорення характеристик студентів, які претендували на посади професорських стипендіатів, на факультетах, а пізніше на Раді університету. Так, історико-філологічний факультет заслухав представлення ординарного професора В. Антоновича про залишення при університеті для приготування до професорського звання по кафедрі російської історії В. Корачевського [там же, арк. 7]. Про Б. Сварчевського було відзначено, що він працював майже упродовж цілого року на Віллафранській станції, на якій зробив кілька самостійних спостережень і познайомився з методами і технікою зоологічних досліджень. Виходячи із зазначеного, фізико-математичний факультет, відповідно до відгуків ординарних

професорів Н. Бобрецького, А. Коротнева, визнав, що Б. Сварчевський задовольняє умови рекомендації на професорське стипендіатство і тому вирішили порушити клопотання на приготування його при університеті до професорського звання [там же, арк. 9–10]. Зазначимо, що у поданих провідними професорами університету характеристиках на претендентів були підкреслені самостійні досягнення студентів та прогнозовані їх можливості подальшої самостійної наукової та професійної діяльності. У таких молодих особистостях вони вбачали майбутнє науки, розвиток наукового потенціалу кафедр та університету.

Важливо для предмету нашого дослідження відзначити, що претендентами на посади професорських стипендіатів були як випускники університетів, так і слухачі навчальних курсів, організованих при них. Зазначене говорить про належний їх фаховий та науковий рівень підготовки з одного боку, з іншого – про самостійність молодих людей в оволодінні науками та цілеспрямованості у досягненні результату під час написання самостійних наукових творів. Зокрема, спільним для В. Лучицького і О. Щербакова – претендентів у професорські стипендіати є те, що вони обидва закінчили курси природничих наук з дипломом 1-ї ступені та удостоєні золотих медалей за самостійне виконання творів. Так, підтвердженням зазначеного є обговорення кандидатур та представлення на них характеристик. У представленні професора П. Армашевського зазначалось, що В. Лучицький удостоєний золотої медалі за твір «Мікроскопічне дослідження кременистих пісчанників губерній Київського навчального округу», фізико-математичний факультет визнав, що В. Лучицький відповідає вимогам рекомендацій на професорське стипендіатство [29, арк. 16, 26]. Про зміст клопотань та характеристики на професорських стипендіатів представлені у табл. 2.

Про претендента О. Щербакова, було зазначено, що він закінчив у травні курси природничих наук з дипломом 1-ї ступені. Під час проходження університетського курсу проявив наполегливість і видатні здібності до наукових занять по зоології, надрукував декілька самостійних наукових робіт на російській та іноземній мовах. За твір «Матеріали для *Aptery gogensa* – фауни околиць Києва» був нагороджений золотою медаллю, фізико-математичний факультет визначає, що А. Щербаков відповідає рекомендаціям на професорське стипендіатство, а тому просить його залишити при університеті для приготування до професорського звання по кафедрі зоології з призначенням стипендії із спеціальних фондів університету [29, арк.

30]. Особливі наукові обдарування були відзначені у характеристиці Є.Тарле, який закінчив з успіхом у теперішньому академічному році випробування на ступінь магістра загальної історії і тепер повинен приступити до написання магістерської дисертації. Було наголошено, що із представленого ним звіту відомо, що він уже вибрав тему і почав працювати над нею. Але наукове опрацювання дисертації вимагає дослідження і пошуку в архівах, в British Museum, без дослідження невиданих матеріалів неможливо буде в'яснити деякі питання і закінчити почату ним працю, історико-філологічний факультет, визнаючи видатні здібності Є. Тарле і особливу любов до наукових занять і визнаючи для нього необхідним ознайомлення з методами і прийомами як викладання так і дослідження у заграничних університетах, одноголосно визначились про клопотання для командировання його за кордон з науковою метою на два роки із призначенням утримання із суми Міністерства (з 1 січня 1900 р., цьому призначена на утримання сума – 1500 руб.). Однак, забігаючи наперед потрібно сказати, що Є. Тарле був відкликаний із відрядження за кордон, про що свідчать відповідні архівні матеріали: «розпорядження про призупинення командировки Є. Тарле з науковою ціллю за кордон, повернути відповідну суму у казначейство та повідомити про це міністерство» [там же, арк. 13, 26–27]. Однак, не завжди клопотання університетів, направлені до попечителя навчального округу та у Міністерство народної освіти були позитивно вирішенні. Так із мотивацією відсутності можливості утримання із суми міністерства було відмовлено ряду претендентів на посаду професорського стипендіата та відрядження за кордон.

Слід відзначити, що траплялися випадки, коли при підтримці Ради університету, (на основі 4 п. IV§, 27 ст. університетського статуту) студенти були залишенні професорськими стипендіатами з призначенням стипендії із спеціальних фондів університету (О. Щербаков, М. Спиліота). Іншим професорським стипендіатам були призначенні казенні стипендії з 1 січня 1900 р. по 600 руб. у рік кожному із суми міністерства [29, арк. 27]. Необхідно зазначити і про винятки із правил, які спостерігалися під час розгляду претендентів на посади професорських стипендіатів окремих кафедр. Так, рекомендація про залишення при університеті І. Кистяковського для приготування до професорського звання по кафедрі римського права була призупинена на рік у зв'язку з тим, що ним не була витримана одна із вимог, а саме наукова робота І. Кистяковського ще не була опублікована. Відповідно до постанови юридичного факультету вона лише готувалася до друку у місцевих «Університетських відомостях».

Однак, як засвідчує аналіз архівних матеріалів, Міністерство народної освіти врахувало клопотання і висловило довіру до прийнятого рішення ради університету стосовно І. Кистяковського [там же, арк. 17, 26].

Поступово університети почали самостійно вирощувати для себе викладацькі кадри, залишаючи при кафедрах своїх випускників для підготовки їх до професорського звання. На початку 80-х рр. XIX ст. у Львівському університеті ім. Яна Казимира було створено кафедру географії, яку очолив проф. А. Реман (1840–1917), відомий працями з фізичної географії Карпат. Доречно згадати, що першим докторантом А. Ремана був українець Григорій Величко (захистив докторську дисертацію у 1889 р.). У 1912 р. за клопотанням історико-філологічного факультету університету св. Володимира, на кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту був залишений випускник М. Калинович, котрий вже цього ж року почав вести практичні заняття [4, арк. 2–12].

Таблиця 2

**Претенденти на посаду професорських стипендіатів в
Київському імператорському університеті св. Володимира (1899)**

[складено за 29, арк. 43]

Прізвище, ім'я, факультет	Суть клопотання факультету	Характеристика претендента	Джерело
Спилюта Микола, історико-філологічний факультет	Залишити стипендіатом для приготування його до професорського звання по кафедрі російської історії	Закінчив курс наук історико-філологічного факультету з дипломом 1-ї ступені. Відзначився під час навчання своїми здібностями і працелюбністю і наукової підготовки	Лист від 30. 11. 1899 р. за № 2060
Корачевський Василь, історико-філологічний факультет	Залишити при університеті для приготування до професорського звання по кафедрі російської історії	Відзначився своїми здібностями і великою працездатністю та глибинними знаннями нових мов. За написання твору нагороджений золотою медаллю	Лист від 23. 02. 1899 р. за № 282
Сварчевський Борис, фізико-математичний	Залишити для приготування до професорського	Закінчив курс наук фізико-математичного факультету, відділу	Лист від 13. 03. 1899 р.

факультет, відділ природничих наук	звання по кафедрі зоології на відділі природничих наук	природничих наук з дипломом 1-ї ступені. Виявив нахили і здібності до занять зоологією і по закінченні курсу продовжує займатися цією наукою.	за № 367
Тарле Євгеній, історико- філологічний факультет	Клопотання для командування його за кордон на два роки з науковою метою - написання магістерської дисертації	.Був залишений при університеті для приготування до професорського звання по кафедрі загальної історії. Закінчив з успіхом у теперішньому академічному році випробування на ступінь магістра загальної історії. Проявив особливі старання до наукових занять.	Лист від 26. 06. 1899 р. за № 1256
Луцицький Володимир, фізико- математичний факультет, відділ природничих наук	Залишити для приготування до професорського звання по кафедрі мінералогії та геології	Закінчив у травні ц. р. курси по відділі природознавчих наук з дипломом 1-го ступеня. Проявив прекрасні здібності і велику схильність до наукових занять, а саме до занять по мінералогії та геології. Був удостоєний золотою медаллю за твір.	Лист від 12. 10. 1899 р. за № 1827
Кистяковський Ігор, юридичний	Залишити для приготування до професорського звання по римському праву та командувати за кордон	Успішно закінчив курс наук юридичного факультету. Його твір готується до друку в «Університетських відомостях».	Лист від 14. 10. 1899 р. за № 25022
Щербаков Олександр,	Залишити для приготування до	Закінчив у травні курси природничих наук з	Лист від 15. 05.

фізико-математичний факультет, відділ природничих наук	професорського звання по кафедрі зоології	дипломом 1-ї ступеня. Проявив наполегливість і видатні здібності до наукових занять по зоології, надрукував декілька самостійних наукових робіт на російській та іноземній мовах. Нагороджений золотою медаллю.	1900 р. за № 12838
--	---	---	--------------------

Як наслідок, підвищився рівень забезпеченості університетів України за рахунок власних випускників. Загалом у цей період у 9 вищих навчальних закладах України (Харківський, Київський, Новоросійський університети, Київська духовна академія, Ніжинський історико-філологічний, Харківські ветеринарний і технологічний, Київський політехнічний інститути та Катеринославське вище гірниче училище) працювало близько 1 000 викладачів, у тому числі в Харківському університеті – 341 (1860–1890), Київському – 171 (1857–1883), Новоросійському – 143 (1865–1890), Ніжинському історико-філологічному інституті – 49 (1875–1900).

Як наслідок, підвищився рівень забезпеченості університетів України за рахунок власних випускників. Загалом у цей період у 9 вищих навчальних закладах України (Харківський, Київський, Новоросійський університети, Київська духовна академія, Ніжинський історико-філологічний, Харківські ветеринарний і технологічний, Київський політехнічний інститути та Катеринославське вище гірниче училище) працювало близько 1 000 викладачів, у тому числі в Харківському університеті – 341 (1860–1890), Київському – 171 (1857–1883), Новоросійському – 143 (1865–1890), Ніжинському історико-філологічному інституті – 49 (1875–1900). Аналіз послужних списків професорсько-викладацького складу російських університетів за 1875 р., зроблений Г. Щетиніною, показує, що в них випускники трьох українських університетів становили 22,1%. Наприкінці століття явною стала тенденція укомплектування викладацького складу власними вихованцями. Так, у наймолодшому з українських університетів, Новоросійському, з 73 викладачів його випускниками були 17 (23%), у Київському з 86 – 36 (40%) і в Харківському з 95 – 41 (43%) [1, с. 282].

Результати наукового пошуку дозволяють відзначити, що статутом 1917 р. надавалася можливість кращим студентам бути представленим для приготування до наукового ступеня в університеті (ст. 535). Таким претендентам за клопотанням факультету призначалася стипендія на два роки і могла бути продовжена ще на

один рік. Важливо відзначити, що стипендіати могли бути призначені для викладання асистентами при професорах понад наявні ставки. Отже, відзначимо, що стипендіатство, залишення студентів для здобуття професорського звання (праобраз теперішньої аспірантури) – як інституція підготовки наукових кадрів, відіграли вагому роль у відборі здібних до наук молодих людей для вітчизняних університетів зазначеного періоду.

Логіко-системний аналіз наукових джерел дозволяє відзначити, що одним із засобів поповнення наукових кадрів університетів власними кадрами було впровадження професорських стипендіатів, що продовжувало практикуватися у вищій школі упродовж 1918–1919 рр. Самостійна наукова робота претендентів на професорське звання було однією із головних умов. Нами проаналізовані архівні матеріали щодо призначення стипендій професорським стипендіатам у 1918 році. Так, згідно постанови від 20.10. № 663 Керуючого Міністерства народної освіти і Мистецтв були призначені підвищені стипендії у сумі по 7.200 руб. на два роки, наступним стипендіатам в Університеті св. Володимира (див. табл. 3.).

Певне значення для реформи вищої школи мав декрет Раднаркому України «Про деякі зміни в складі побудови державних установ і вищих навчальних закладів УРСР», що скасовував усі вчені звання і ступені, а також усі пов'язані з цими ступенями і званнями привілеї. Скасуванням декретом Ради Народних Комісарів від 18 травня 1919 р. усіх учених ступенів і звань та пов'язаних з ними прав і переваг, запровадження конкурсної системи заміщення посад на кафедрах вищих навчальних закладів з числа усіх бажаючих демонструвало більшою мірою не бажання посилити науковий потенціал цих закладів, а намагання позбавитися від старого професорсько-викладацького складу. У радянських історико-педагогічних джерелах метою цієї акції називалося «оновлення і демократизація професорсько-викладацького складу вузів» [1, с. 287]. Однак можемо зауважити, що вжиті заходи у зазначений період щодо реорганізації університетів та скасування окремих норм підготовки наукових кадрів нівелювали вагомість наукової роботи викладача і студента вищої школи у центральній, східній та південній Україні.

Таблиця 3

Стипендіати на історико-філологічному факультеті

Університету св. Володимира (1918/1919 н. р.) [складено за 4, арк. 41, 86].

Прізвище стипендіата	Спеціальність
Ганців В.	Українське і слов'янське мовознавство
Перфецький Є.	Історія української літератури
Матюшенко Б.	Внутрішні хвороби
Яніцький О.	Фізика
Гаєвський С.	Українське письменство
Дорошевич О.	Українське письменство
Романовський В.	Російська історія
Удовенко В.	Соціальна гігієна
Балінський І.	Історія
Киричинський О.	Невропатологія і психотерапія
Іваниця Г.	Класична філологія

Разом з тим, у 20-30 рр. ХХ ст. склалася досить струнка система підготовки науково-педагогічних кадрів у західноукраїнських університетах. Для отримання наукового ступеня необхідно було написати кваліфікаційну працю: магістерську роботу, яка включала 3-4 розділи обсягом до 50 сторінок з використанням не менше 30-40 джерел, і докторську дисертацію, що складалася з 4-6 розділів обсягом до 120 сторінок і 80-90 джерел. Ще одним важливим кроком до викладацької кар'єри були іспити зі спеціальності, яких існували два типи – державні і екзамени на академічний ступінь доктора певної науки. До них допускалися лише ті, хто мав «абсолюторію», тобто свідоцтво про закінчення вищої школи і складання останніх випускних іспитів. На здобуття магістерського ступеня також необхідна було скласти низку екзаменів. Вони включали перевірку знань з цілого циклу дисциплін, вивчення яких входило до університетського курсу. Екзамени були платними, скажімо, за кожний екзамен на вчений ступінь необхідно було сплачувати 30 гульденів, а за присудження ступеня – 40 гульденів. Але, якщо у Львівському університеті підготовка науково-педагогічних кадрів була достатньо відпрацьованою, то в Чернівецькому університеті вона була поставлена слабо: за 30 років його існування вчені ступені тут здобули лише 1 фізик та 2 математики [34, с. 13–16].

Історико-педагогічний аналіз архівних матеріалів [ф.26, оп. 4] (Тези на здобуття ступеня доктора, докторські дисертації, магістерські роботи (1851 – 1939 рр.) засвідчують, що продовжувалися традиції щодо присвоєння наукових ступенів та вчених звань в Університеті ім. Яна Казимира (з 1919–1939 рр.). Логіко-системний аналіз наукових

джерел дозволяють стверджувати про специфіку присвоєння особам наукового ступеня доктора «Під покровительством імператора» в Університеті ім. Яна Казимира. Зокрема, як свідчить аналіз архівних джерел (18.11.1908–05.04.1918), [10, 20 арк.], про порядок складання докторських екзаменів, допуску до габілітації 28.02. 72-20.12. 74, [12, арк. 12]; про допуск випускників університету до захисту наукових робіт на здобуття наукового звання та докторського диплому: О. Горнера, І. Креца, Л. Оттенбрайта, О. Інтернберга (03.08.14–06.07.15), [ф. 26, оп. 13, спр. 715, 51 арк.], про присвоєння його випускникам ступеня доктора «Під покровительством імператора» (04.06.1914–14.01.1918), [ф. 26, оп. 13, спр. 717, 7 арк.], справи про присвоєння особам вченого ступеня доктора, на букву «н», заявка укр. школи Недільки В. про визначення у докторському дипломі української національності (11.10.18–01.08.19) [13, 9 арк.].

Тематика наукових досліджень на здобуття наукових ступенів у Львівському університеті, що збереглася у першій третині ХХ ст., відображена у таблиці 4.

Таблиця 4

Дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук в Університеті ім. Яна Казимира (перша третина ХХ ст.) [складено за ф. 26, оп. 4]

Тематика дисертацій	Джерело
Докторська дисертація Аксельгейма Самуеля на тему: «Еволюція метафори у Словацького» (1927)	[спр. 89, 166 арк.]
Докторська дисертація Бар Гелени «Слабкість і сила воли у драмі Словацького»	[спр. 92, 248 арк.]
Докторська дисертація Белзи Вітольда «Україна і творчість Словацького до 1842 р.» (1912)	[спр. 102, 154 арк.]
Докторська дисертація Павла Білика «Острозька академія, її виховна та педагогічна роль» (1932)	[спр. 112, 136 арк.]
Докторська дисертація Душика Збігнева «Діяльність кафедри педагогіки педагогічного університету Яна Казимира з 1812 до Є. Черкавського» (1935)	[спр. 247, 181 арк.]
Докторська дисертація Орловської Емілії-Анни «Порівняння методу Дальтон-плану і методу проектів» (1934)	[спр. 459, 96 арк.]
Докторська дисертація Сенківського Володимира «Способи вироблення і виховання здатності володіння собою» (1938)	[спр. 542, 158 арк.]

Докторська дисертація Софії Токарської «Аналогія в драмах В. Гюго и Ю. Словацького» (1924)	[спр. 575, 193 арк.]
Докторська дисертація Фінки Мар'яни «Релігійне виховання у педагогічному спадку Яна Амоса Коменського»	[спр. 598]

Логіко-системний аналіз наукових джерел дозволяє відзначити, що у практиці вищої школи другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. через відсутність належних професорсько-викладацьких кадрів у вищій школі одним із шляхів вирішення проблеми Міністерство народної освіти пропонувало *стажування найкращих випускників за кордоном* у зарубіжних університетах. Молодих учених відправляли на стажування з метою «підготовки себе до звання професора». Претендентами на отримання права пройти стажування у закордонних вищих закладах освіти були: а) магістри; б) кандидати, які вже склали іспит на ступінь магістра, але ще не захистили дисертацію; в) кандидати, які, протягом двох років у званні приват-доцента демонстрували відмінні знання та викладацькі здібності; г) кандидати, які мали високі наукові досягнення з основного предмету [21, с. 445]. Це сприяло виникненню певної конкуренції серед кандидатів, що надихало студентів на активізацію самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Логіко-системний аналіз наукових джерел дозволяє відзначити, що другим вагомим напрямом підготовки і самопідготовки кадрів зазначеного періоду були систематичні *відрядження для стажування за кордон* молодих науковців. Зокрема, про зазначене свідчать проаналізовані нами документи: виписка із протоколу засідання юридичного факультету Київського імператорського університету св. Володимира (12. 02. 1843 р.) про направлення викладачів юридичного факультету за кордон для удосконалення [21, 8 арк.]; подання декана юридичного факультету Г. Сидоренко про надання доценту Зіберу Н. закордонного відрядження (4.03.1875 р.) [64, 2 арк.] тощо.

Необхідно відзначити про посилений контроль та звітність за проведене стажування за кордоном викладачів та професорських стипендіатів. Так, І. Вигура після наукового відрядження подавав рапорт ректору Київського імператорського університету св. Володимира про повернення та підписав зобов'язання прослужити на посаді викладача після повернення (02.10.1843–27.02. 1855) [15, 4 арк.]. Нами досліджено два документи про подання декана факультету юридичного факультету про командировання за кордон Н. Цитовича для удосконалення в науках (1888) [17, 2 арк.] і про повернення Н.

Цитовича із відрядження, поверненні закордонного паспорта і отриманні свідоцтва на проживання у м. Києві (30 липня 1891 р.) [18, 2 арк.].

Зазначена форма підвищення рівня викладацького складу використовувалась Міністерством народної освіти упродовж досліджуваного періоду. Як свідчать наукові джерела, лише за 1862–1866 рр. було відряджено близько 100 викладачів. Керівництво стажерами було покладено на М. Пирогова, після звільнення його з посади попечителя Київського навчального округу. Нагромадивши досвід, міністерство затверджує у 1867 р. постанову «Про правила для відправки за кордон молодих людей з метою приготування до професорського звання». Тепер, замість проходження стипендіатами повного циклу стажування за кордоном, міністерство дозволяло відрядження лише тих, хто здав магістерські екзамени.

Аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати про сприяння на наукові відрядження професорам Львівського університету (лист від 4 квітня 1856 р. за №297) [30, арк. 1–8], квитки, видані Кесслеру, Роговичу и Феофилактову для сприяння у губерніях Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської і Полтавської. Відрядження професорам на безперешкодне проведення ними досліджень: Феофилактову [545, арк. 3], Роговичу [там же, арк. 4-4зв.], Кесслеру [там же, арк. 5-5зв.]. Про матеріальні заохочення і стимулювання міжнародних наукових відряджень свідчать заяви професорів і службовців Львівського університету ім. Яна Казимира, документи про представлення їм нагороди за позаурочну роботу, допомоги на наукові поїздки в Америку і Грецію (30.01. 75–13.02. 78) [там же, арк. 5зв.]. Архівні матеріали засвідчують про участь професорсько-викладацького складу у роботі зоологічної станції в Неаполі і по інших наукових роботах [12, арк. 7]. Разом з тим слід відзначити про практичне значення наукових досліджень для різних галузей виробництва. Зокрема про дослідження появи великої кількості комах на полях глишни Розлуч Тюркського повіту і глишни Вороняки Золочівського повіту та заключення професора Сарського з цього питання йдеться у переписці з Намістництвом у Львові (01.06. 76–11.06.78) [9, арк. 13.]. Для сільського господарства була надана допомога, зокрема щодо проведення аналізу субстанції, яка покрила луки в с. Горуцко Самбірського округу [8, арк. 55.]. Переписка з Окружним управлінням підтверджує факти про відновлення роботи астрономічної обсерваторії у Бережанах, вивчення деяких шкідників с/г та кристалів, виявлених у Подусові [там же, арк. 5.].

У 1865 р. в зв'язку із скороченням штатів у Харківському імператорському університеті було прийняте рішення відправляти за кордон кандидатів лише на ті кафедри, на які немає можливості здійснити підготовку у своїх університетах [27, с. 129]. Рекомендувалося відряджати доцентів, які успішно викладали в університетах протягом двох років, а також викладачів, які мали серйозні наукові праці. Серед умов до кандидатів на відрядження за кордон висувались: наявність дуже доброго атестату зрілості при відмінних оцінках з обох давніх мов (грецької та латинської), достатнє знання німецької і французької мов, відмінні оцінки з предмету обраної кафедри, наявність авторських праць, здатність правильно і вільно висловлювати свої думки та «бездоганна, надійна моральність» [25, с. 190].

За кордон на стажування відправлялися і досвідчені вчені вищих навчальних закладів зазначеного періоду. Нами досліджені архівні матеріали зазначеного періоду про командировання за кордон професорів Ренінкампа и Покровського з науковою метою (16 січня 1868 р.) [6, 68 арк.]. Так, у журналі засідань ради Новоросійського імператорського університету за 1907 р. повідомлення про відрядження за кордон «командировати приват-доцента М. Мандеса у Берлін на літній канікулярний час для закінчення розпочатої ним наукової праці, а також ординарного професора І. Занчевського про командировання на літній період за кордон» [14, с. 265]. Зазначимо, що одним із таких стипендіатів Харківського університету був студент Данилевський, який був відправлений на 2 роки за кордон для підвищення своїх знань та набуття зарубіжного досвіду [23]. Отже, одним із напрямів вирішення кадрових проблем була підготовка наукових кадрів із студентів університету шляхом відправлення їх за кордон для удосконалення своїх навичок в науках. Зокрема, у листі безпосередньо від міністра народної освіти попечителю Київського навчального округу (від 05.03.56 р. № 2464) зазначалося: «необхідно, щоб кожен професор на своїй кафедрі уважно слідкував за кращими студентами, і якщо вони виявлять схильність до наукового звання, готувати їх спеціально до професорських обов'язків. Молодих людей, талановитих по своїх здібностям, що присвятили себе наукам і вже випробуваних через доручення їм викладати, посилати за кордон для удосконалення їх у вибраному предметі та повного приготування до професорського звання» [31, арк. 1]. Разом з тим, слід відзначити, що вирішення проблеми не завжди відбувалося так просто, про що свідчить переписка між Університетом св. Володимира, ліцеєм кн. О. Безбородько та Міністерством народної освіти. Спочатку надсилався

лист із проханням про уточнення кафедр для підготовки молодих людей Університету св. Володимира та ліцею кн. О. Безбородько за кордоном [там же, арк. 1зв.], пізніше з'ясовувалося питання фінансування для поїздки за кордон (у листі від 4 квітня 1856р.) у Раді університету св. Володимира [там же, арк. 2–3зв.], лист від 12 червня 1856р. із ліцею кн. О. Безбородько про необхідність засобів для зазначених цілей [там же, арк. 4–5зв.].

Відзначимо, що на початку ХХ ст. на західноукраїнських університетах продовжувалися традиції присвоєння наукових ступенів, практика представлення науковим працівникам вітчизняних та зарубіжних стипендій для наукового удосконалення у закордонних університетах. Про зазначене підтверджують архівні матеріали та наукові джерела [12; 13, 6 арк.; 1, с. 557-558]. Так, для стипендіатів Львівського королівського університету ім. Франца І. була складена Інструкція Міністерства віровизнань і освіти для студентів, кандидатів у наукові співробітники, які отримали державні стипендії для наукового удосконалення за кордоном «Інструкція для стипендіатів» [13, арк. 4], у якій було чітко обумовлено права і обов'язки здобувача наукового звання. Стипендіат повинен був: раз у квартал подавати у міністерство звіт про навчання, місце навчання, предмет, чи навчання проходить згідно з планом чи є певні відхилення; надіслати за два місяці до закінчення навчання звіт про навчання у двох екземплярах. Про необхідність лаконічності звіту стипендіата свідчить вимога щодо його обсягу – він не повинен займати більше ніж $\frac{1}{4}$ аркуша. Міністерство віровизнань і освіти мало намір видати друком ці звіти, або призначити певну квоту на розміщення їх у фахових часописах. Наголошувалося на фінансову звітність, що повинна включати: а) кошти з квитків подорожі, в) кошти утримання, с) кошти паспорта, візи тощо, d) витрати, пов'язані з навчанням, е) оплата лабораторій і бібліотек. Якщо із стипендіального фонду були куплені наукові матеріали належало подати: а) список книжок (заголовки, автор) зазначити ціну і дату покупки; в) рахунки (оригінали); с) подати, де ці предмети мають бути використані [13, арк. 4]. Отже, слід відзначити про належний контроль за кандидатами у наукові співробітники, які отримали державні стипендії для наукового удосконалення за кордоном.

Як свідчать наукові джерела, половину стажерів складали фахівці гуманітарних наук: філологи, історики, юристи, педагоги, що, на її думку, свідчить про потреби у викладанні гуманітарних дисциплін, а також про зміст навчальних планів університетів. Можна додати, що це свідчить і про потреби кращого ознайомлення з нагромадженим у

Європі досвідом гуманітарних наук, від якого російські університети були значною мірою відрізані в роки правління Миколи I. Від стажерів вимагалось подавати регулярні щоквартальні звіти, про навчання, які друкувалися в журналі міністерства та випускалися окремим багатотомним виданням. Це давало змогу не тільки знайомити громадськість із зарубіжним досвідом, але й давало можливість університетам знайомитися з кваліфікацією стипендіатів, оскільки звіти свідчили про рівень знань та достоїнсть кожного кандидата у професори. Цей захід, як підкреслює Н. Полякова, виявився не менш ефективним, ніж конкурси та атестації. Як правило, за кордон направлялися дійсно талановиті здобувачі, зокрема, серед них були випускник Харківського імператорського університету і майбутній професор Новоросійського імператорського університету, засновник наукової школи імунології, лауреат Нобелівської премії І. Мечников та майбутній професор кафедри історії російського права університету св. Володимира М. Владимирський-Буданов [24, с. 241–242; 25, с. 191; 33, с. 146].

Представником такої здібної наукової молоді зазначеного періоду був М. Драгоманов. Його науковий шлях розпочався із зарахування до Київського університету на історико-філологічне відділення. Після закінчення університету М. Драгоманов був залишений на кафедрі загальної історії для підготовки магістерської дисертації. У 1870 р. за домовленістю Київського університету з Міністерством освіти Росії М. Драгоманов отримує дозвіл на трирічне наукове відрядження до Західної Європи. Після повернення на батьківщину він продовжив викладацьку діяльність у Київському університеті, пропагуючи прогресивні західноєвропейські ідеї. Його переконання, що у вихованні людини значну роль відіграє взаємодія національного (як найближчої, найорганічнішої, найзрозумілішої і тому найріднішої частки реального – духовного й матеріального – буття) та космополітичного (вселюдського, гуманістичного) актуальними залишаються і сьогодні.

Вчені зазначеного періоду відзначали про місію викладача вищої школи, який повинен талановито поєднувати наукову, просвітницьку і викладацьку діяльність. Так, професор В. Михайловський у вступній лекції «Університет і наука» зазначав, що якщо «професор серйозно і з любов'ю працює над своєю наукою..., прагне самостійно опрацювати ряд питань і якщо це відображається з його лекціях, то не побачити в таких лекціях виявлення наукової діяльності може тільки обмежений розум ...» [20, с. 11]. Така форма наукової роботи, згідно з дослідженням, була характерним явищем для того часу. Зокрема, М.

Сухомлинов у статті «Матеріали для історії освіти в Росії в період царювання імператора Олександра I» відзначав: «Поширення людських знань у російському суспільстві було покликаним російських університетів олександрійського часу, які в цьому відношенні були продовжувачами справи Ломоносова» [19, с. 11]. Виконання самостійної наукової праці у вищій школі для професорсько-викладацького складу досліджуваного періоду була одним із засобів їх наукового росту, сприяла підвищення їх кваліфікації, тема наукового дослідження була стержнем розвитку наукового середовища для формування наукових і пізнавальних інтересів у студентів, набуття ними первинного досвіду самостійної науково-дослідницької роботи. Залишення при кафедрах професорських стипендіатів, відрядження їх за кордон з науковими цілями та з метою підвищення відповідної кваліфікації сприяли поповненні викладацького складу кафедр вітчизняних університетів власними кадрами вищої кваліфікації з набуттям європейського досвіду викладання у вищій школі.

Висновки. Отже, виконання самостійної наукової роботи було необхідною умовою для зростання наукових кадрів у вітчизняних університетах – викладачів у здобутті наукових ступенів і вчених звань, для професорських стипендіатів, залишених при кафедрах для підготовки до професорського звання. Ретродосвід підготовки наукових кадрів у вищій школі досліджуваного періоду залишається актуальним і сьогодні у плані необхідності ґрунтовного дослідження та впровадження кращих його взірців у практику роботи сучасних вищих закладів освіти.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в актуалізації провідних ідей підготовки наукових кадрів досліджуваного періоду у навчальному процесі сучасного вищого закладу освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенера В. Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина ХІХ – кінець ХХ ст.): монографія / В. Є. Бенера. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 640 с.
2. Демков М. Что нужно для успехов русской науки / М. Демков. – Глухов, 13/1, 1895. – 8° СХІІ 5/297. – С.553–565.
3. Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1205 (1912 г.), 26 арк.
4. Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1287, т. 3, (18 октябрю – 30 декабрю 1918 г.), 198 арк.

5. Держархів м. Києва, ф. 16, сп. 307, спр. 239 (27 сентября 1868 г.), 168 арк.
6. Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 307, спр. 6, (16 января 1868 г.), 68 арк.
7. Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 307, спр. 22, (5 января 1868 г.), 12 арк.
8. Держархів Львівської області, ф. 26 (1817 – 1918 рр.), оп. 7, спр. 93 (03.04.63–06.10.65), 55 арк.
9. Держархів Львівської області, ф. 26 (1817 – 1918 рр.), оп. 7, спр. 193 (01.06. 76–11.06. 78), арк. 7–12.
10. Держархів Львівської області, ф. 26 (1817 – 1918 рр.), оп. 13, спр. 323 (18.11.1908–05.04.1918), 20 арк.
11. Держархів Львівської області, ф. 26 (1817 – 1918 рр.), оп. 13, спр. 997 (11.10.18–01.08.19), 9 арк.
12. Держархів Львівської області, ф. 26 (1817 – 1918 рр.), оп. 7, спр. 159 (28.02. 72–20.12. 74), арк. 1–24.
13. Держархів Львівської області, ф. 26 (1919–1939 рр.), оп. 7, спр. 1133 (1928), 6 арк.
14. Журналы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за осеннее полугодие, 1907г., Одеса. – 1908. – 8° СХІІ 9/971. – 194 с.
15. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 2848, 8 арк.
16. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 3493 (4марта 1875 г.), 2 арк.
17. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 3500 (4 апреля 1888 г.), 2 арк.
18. ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 3499 (30 июля 1891 г.), 2 арк.
19. Київський університет: Документи и материалы: 1834–1984 / [відп. ред. М. У.Білий]. – К. : Изд -во при КГУ, 1984.– 203 с.
20. Михайловский И. В. Университет и наука: Вступительная лекция в курс философии права, читанная 18.08.1907 студентам 1 курса юрид. факультета. – Томск: Типолит. Сибирск. т-ва печати, дела, 1908. – 18 с.
21. О правилах для отправления за границу молодых людей с целью приготовления к профессорскому званию // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – (1865–1870). – 1877. – Т. 4. – С. 1170–1182.
22. Общій устав императорских российских университетов 1884 г. // Сб. постановлений по МНП – С.-Пб., 1893. – Т. IX. – С. 1008, 1019–1020.
23. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1877год // Записки Императорского Харьковского университета, 1878. – Т. 1. – С. 14–68.

24. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: Вторая половина XIX в. / Сост. Ш. И. Ганелин, Л. Д. Глубоковских, П. В. Горностаев и др.; Акад. пед. наук СССР, научно-исследовательский институт общей педагогики. – М.: Педагогика, 1976. – 600 с. – Библиогр.: С. 563–584.

25. Полякова Н. В. Международное сотрудничество университетов России в XIX веке / Н. В. Полякова // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – №6. – С. 186–204.

26. Правила для студентов императорских Российских университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и Университета св. Владимира // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – 1905. – Т. 7. – С. 1085–1092.

27. Факультет (Историко-филологический) Харьковского университета за первые 100 лет существования (1805–1905): [под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея]. – Харьков: Изд. ун-та, 1908. – 8° СХП 4/161. Ч. I. Опыт историко-филологического факультета. – 1908. – 168 с.

28. Факультет (Историко-филологический) Харьковского университета за первые 100 лет существования (1805–1905): [под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея]. – Харьков : изд. ун-та, 1908. – 8° СХП 4/161. Ч. II. Библиографический словарь профессоров и преподавателей. – 1908.– 390 с. – 15 л. портр. [74 фото].

29. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 150, спр. 30, 43 арк.

30. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 22, спр. 119 (5 апреля 1856 г.), 8 арк.

31. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 22, спр. 439 (31 мая 1856 г. – 14 июля 1863 г.), арк. 116.

32. ЦДІАК України, ф. 442 (серпень 1863 р.– серпень 1873 р.), арк. 3–11. Кількість кадрів 29.

33. Цимбал Ю. М. Ф. Владимирський-Буданов – почесний член та доктор honoris causa Університету Св. Володимира / Ю. Цимбал // Киев. старовина. – 2003. – № 2. – С. 144–156.

34. Чернівецький державний університет [ред. колегія К. О. Червінський [та ін.]. – Л. : Вид-во при ЛДУ, 1975. – 192 с.

Рецензент: д. пед. н., проф. Нісімчук А. С.